

Arapça Dîbâceleri Bakımından Mevlânâ Mesnevîsi

Atik AYDIN*

Özet: Mevlânâ'nın Arapça dîbâcelerdeki (önsöz) sözleri ile bazı Mesnevî şâirlerinin ve âlimlerin Mesnevî hakkındaki görüşleri, Mesnevî'yi Kur'an'a benzetme hatta onunla denk görme anlayışını ortaya koymaktadır. Bu anlayışı, klasik İslam akidesi ve düşüncesiyle bağdaştırmak, mümkün gözükmemektedir. Bunun izahını, tasavvuf ehlinin vahiy ve ilham anlayışında aramak bir çıkış yolu olabilir.

Anahtar Keliler: Mevlana, Mesnevî, Mesnevi Şerhi, Dîbâce, Kur'an, İlham.

Mawlana's Mathnawi In Terms Of Its Arabic Prefaces

Abstract: Mevlana Rumi's statements written in Arabic prefaces of Mathnawi and opinions of some commentators and scholars about Mathnawi demonstrate the understanding of likening even equating the Mathnawi with Quran. Reconciling this understanding with Islamic belief and thought does not seem possible. However, underlying reasons of this attitude could be seen in the sufis' understanding of revelation and inspiration.

Key Words: Mevlana, Mathnawi, Mathnawi, Annotation, Preface, Quran, Inspiration.

GİRİŞ

Dîbâce, *Dîbâ* ile tasğir (küçültme) eki olan "çe"den oluşan bir kelimedir. Dîba Pehlevicede ipekten yapılan, padişahlara mahsus ve elbiseler üzerinde giyilen süs elbisesi manasına gelir. Daha sonra mecazî olarak kitap girişleri için de kullanılır olmuştur. Çünkü onlar da kitapların dış süsü mesabesindedir.¹

Dîbâce kelimesinin yanı sıra eskiden ve günümüzde bazı farklarla birlikte 'mukaddime', 'takdim', 'ifâde-i meram', 'giriş', 'başlangıç', 'önsöz', 'ilk söz' ve 'sunuş' gibi kelimelerin kullanıldığı da görülmektedir. Genellikle eserin

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ <http://parsı.wiki/dehkhodaworddetail-7ffccad8fc534ff9970a51332f8ce8b1-fa.html>

meydana getiriliş sebeplerinin anlatıldığı bu ilk bölüm, yazarın dünya görüşü, hayatına dair bilgileri ve eseri okuyanlardan bazı isteklerini ihtiva edebilir. Bu bakımdan dîbâceler, müellifin şahsiyeti ve dünya görüşü hakkında daha doğru hükümler vermede önemli bir kaynaktır. Dîbâceler, mukaddimeler ya da ön-sözler, kitapların vitrinleridir. Onlara bakıldığında kitapta nelerden bahsedildiği ana hatlarıyla anlaşılabilir.

Mevlânâ Mesnevî'nin I, III ve IV. defterin dibacelerini Arapça, diğerlerini ise farsça olarak yazmıştır. Birinci defterin dîbâcesi dışındaki dibaceler, yukarıda sözünü ettiğimiz ölçülere tam olarak uyan dîbaceler değildir. Daha dar çerçeveli ve genellikle Mesnevî'yi övücü ifadelerden ibarettir. Bir dibace ya da önsözde bulunması gereken hususları esas aldığımızda birinci defterin dîbâcesi, bu ismi en çok hak eden dîbâcedir, diyebiliriz. Çünkü orada Mevlânâ, diğer yerlerde olduğu gibi, Mesnevî'yi övücü ifadeler kullanmakla birlikte, Mesnevî'nin hazırlanış nedeni, oluşum süreci ve şekli, düşünce sisteminin bazı temel boyutları gibi hususlar üzerinde de durmaktadır. Bundan dolayı diğerlerini göz ardı etmemekle birlikte çalışmamızda daha çok birinci defterin dîbâcesini esas aldık.

A. DİBACELERİN İÇERİĞİ

Mesnevî'nin Arapça dîbâcelerini incelediğimizde şu hususların önce çıktığını görüyoruz:

1. Mesnevî'ye övgüler
2. Hüsammettin Çelebi'ye övgüler
3. Mesnevî'nin te'lif sebebi

I. MESNEVÎ'YE ÖVGÜLER

Mevlânâ, her üç dîbâcede de Mesnevî'yi dikkat çekici vasıflarla nitelendirmektedir. *Şar'u'l-lâhi'l-ezher* (Allah'ın en parlak şeriatı) olması, *burhanu'l-lâhi'l-azher* (Allah'ın en açık delili) olması, Allah'ın muhafazası altında olması, Allah'ın onu övüp isimlendirmiş olması, gönüllere şifa olması, rızkı arttırması ve ahlakı güzelleştirmesi gibi özelliklerle Mesnevî'nin önemini ortaya koymaya

çalışır.² Başka bir yerde ise Mesnevî'nin ilahî ve rabbânî bir kitap olduğunu ifade eder.³

III. ve IV. Defterlerin dîbâcelerini de Arapça yazan Mevlana, oralarda da Mesnevî'nin öneminden övgüyle bahseder. I. Defterin dîbâcesinde olduğu gibi orada da bazı ayetlere atıfta bulunarak Mesnevî ile Kur'an arasında bir benzerlik kurmaya çalışır. Bu bağlamda III. defterin dîbâcesinde Mevlânâ özetle şunları söyler: [Hikmetler Allah'ın ordularındır. Onların sayesinde müritlerin ruhları kuvvetlenir. Bu hikmetler, onların ilmîni cehalet şaibesinden, adaletlerini zulüm şaibesinden, cömertliklerini riya şaibesinden ve hilmelerini sefahet şaibesinden temizler. Ahiret meselelerini onların fehmine yaklaştırır. O hikmetler, peygamberlerin delillerindedir. Her okuyan gücü nisbetinde anlar. Her âbid kuvveti nisbetinde ibadet eder. Her müftü re'yi yettiğince fetva verir. Çölde susuz kalan kimsenin denizlerdeki sudan haberdar olmasının kendisine bir faydası yoktur. ... Bu ilme ancak Allah'a sığınan, dinini dünyasına tercih eden ve hikmet hazinesinden bol bol faydalananlar nail olabilir. İlim talibi olan âlimin, bilmediğini öğrenmesi ve bildiğini öğretmesi gerekir. .. İlahî ve Rabbanî Mesnevî kitabının tamamlanmasından dolayı Allah'a hamd ederim. Muvaffak eden ve üstün kılan odur. "Onlar Allah'ın nûrunu ağızlarıyla üfleyerek söndürmek isterler. Fakat kâfirlerin hoşuna gitmese de Allah nûrunu tamamlayacaktır."⁴ "Hiç şüphe yok ki o zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz."⁵ "Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse, artık vebali değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir."^{6]}⁷

VI. Defterin dîbâcesinde ise Mevlânâ kısaca şöyle der: "Bu (bölüm), menzillerin en güzeline ve faydaların en büyüğüne dördüncü hicrettir. Onu okuduklarında âriflerin gönülleri, bahçeler bulutların sesiyle ve gözler güzel bir uyku ile sevindiği gibi sevinir. Onunla ruhlara dinlenir ve bedenler şifa bulur. O, muhlislerin ve Hak yolcularının tam da istediği gibidir. Gözlere nur, gönüllere neşedir. Meyve arzulayanlar için en güzel meyve, isteyenler için en büyük murraddır. Hastayı doktora, seveni sevgiliye kavuşturandır.Dostluğu canlandı-

² Rumî, Mevlânâ Celaleddin Muhammed, Mesnevi-yi Ma'nevî, Reynold Nicholson nüshası, Gencine-i Nasır, Tahran, trzs., I, 3-4.

³ Rumi, a.g.e., I,354.

⁴ Saff, 61/8.

⁵ Hicr, 15/9.

⁶ Bakara, 2/181.

⁷ Rumi, a.g.e., I, 353-354.

rır, zorlukları kolaylaştırır. Uzak duranın hüznünü, yakın olanın saadet ve şükürünü arttırır. İlim ve amel ehline mükâfat olsun diye içinde pek çok inci vardır.”⁸

Arapça dîbâcelerde bu değerlendirmeler bulunmakla birlikte, daha çok yer alan ve dikkat çeken nitelemeler şunlardır:

- 1- **Usûlüsûl-i usûli'd-din olması:** Dinin temelini temelini temelini şeklinde tercüme edilebilecek olan bu ifadeyi Mesnevî şârihleri şöyle izah ediyorlar: Dinden amaç şeriat, şeriatın amaç tarikat, tarikatın amaç ise hakikattir.”⁹ Buna göre Mesnevî'nin konusu, en üst kategori olan *hakikat ilmidir*.

Her ne kadar Tâhiru'l-Mevlevî, bu ifadeyi, Mesnevî her üç ilim kategorisinden de bahsediyor,¹⁰ şeklinde anlamışsa da kanaatimizce bu doğru değildir. Çünkü burada kullanılan izafet ibaresi böyle bir mana içermiyor. Zira “Mesnevî, dinin usulünün usulünün usûlüdür.” ifadesi, tamlama bakımından “Ali, Ahmet'in babasının babasının babasıdır.” örneğindeki tamlama ile aynı yapıdadır. Ali, burada geçen her kesin değil sadece birinin babası olduğuna göre, Mesnevî de her üç ilmin değil sadece birinin usulüdür ki, oda hakikat ilmidir.

- 2- **Fıkhü'l-lâhi'l-ekber (Yüce Allah'ın fıkhı) olması:** *Fıkhü'l-ekber* kavramı İmâm Ebu Hanîfe'ye ait olan *Fıkhü'l-Ekber* adlı kitaptan esinlenilerek ortaya çıkan bir kavramdır. Bu kitabın muhtevası, sanıldığı gibi gündelik fıkıh konuları ile ilgili değil *usûlü'd-dîn* olarak bilinen Allah, Allah'ın sıfatları, kader, büyük günah, cennet ve cehennem gibi inanç konularından bahsetmektedir. Mevlânâ'nın burada Fıkhü'l-ekber kavramına bir de Allah kelimesini ilave ederek *Fıkhü'l-lâhi'l-ekber* ifadesini kullanmış olması, Mesnevî'nin asıl konusunun Allah olduğunu gösteriyor.
- 3- **Cennet gibi olması:** Mevlânâ'ya göre Mesnevî, “gönül ehli için cennet gibidir. Manevi makamlar ve keramet sahibi olanlar için en güzel istirahat yeridir. O cennette Selsebil adı verilen bir pınar vardır. İyiler

⁸ Rumi, *a.g.e.*, I, 575.

⁹ Tâhiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Selam Yayınları, Konya, 1971, I, 35; Konuk, Ahmed Avnî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Kitapevi, İst., 2006, I, 58.

¹⁰ Tâhiru'l-Mevlevî, , *a.g.e.*, I, 35.

o cennetten yer ve içerler, özgür kimseler ondan dolayı mutlu olup sevinirler.”¹¹

Bu özellikler şu ayetteki cennet tasvirinden alınmıştır: “Koltuklarında diledikleri gibi dinlenir, orada ne güneş sıcağı görürler, ne de dondurucu soğuklara uğrarlar. Cennet ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkar, meyveleri devşirmeleri pek kolay olur. Etraflarında hizmet edenler gümüş kaplar, billur kâseler, gümüşî parlaklıkta billur kupalarla dolaşır, onlara ikram ederler. Cennetlikler içeceklerini kendi iştahları ölçüsünce tayin ederler. Onlara karışımında zencefil bulunan kadehler ikram edilir. Bu içecekler, adı Selsebil olan pınardandır.”¹²

4- Mesnevî'nin Kur'an'ın vasıflarıyla nitelenmesi: Mevlânâ, çeşitli yönlerden Mesnevî'yi Kur'an'a benzetmekte ve onunla Mesnevî arasında bazı paralellikler kurmaktadır. Bu benzetme ve paralelliklerin başlıcaları şunlardır:

a- Mesnevî'nin nurunun Kur'an'ın nuru gibi olması: “Mesnevî'nin nuru, içinde kandil yanan cilalı bir kovuk gibidir. Öyle bir ışık verir ki, onun aydınlığı sabahın aydınlığından daha parlak ve daha aydınlıktır.”¹³

Mevlânâ, bu nitelenmesi ile şu ayete atıfta bulunmaktadır: “Allah göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. Lamba bir sırça (cam) içinde, o sırça da sanki parlayan incimsi bir yıldız! Bu lamba, sadece doğuya veya sadece batıya ait olmayan kutlu, pek bereketli bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu öyle bereketli bir ağaç ki, neredeyse ateş değmeden de yağ ışık verir. Işığı pırlıl pırlıldır. Allah dilediği kimseyi nûruna iletir, gerçeği anlamaları için insanlara böyle temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”¹⁴

Bu ayet, ilk bakışta Kur'an'la alakalı görünmüyorsa da aslında kastedilen Kur'an'dır. Çünkü Allah'ın, gökyüzü ve yeryüzünün nuru olması, gökteki ve yerdekileri hidayet etmesi demektir. Zira bu ayetin hemen öncesinde, “Muhakkak ki size dinin hükümlerini açıklayan ayetler, sizden önce gelip geçenlerin hallerinden misaller ve Allah'a karşı gelmekten sakınacaklar için birtakım öğüt-

¹¹ Rumi, a.g.e., I, 3-4.

¹² Dehr, 76/12-22.

¹³ Rumi, a.g.e., I, 3.

¹⁴ Nur, 24/35.

ler indirdik." ayeti yer almaktadır. Onun nurundan amaç ise Kur'an'dır. Yani Allah, gökteki ve yerdekileri Kur'an ile hidayet etmektedir.¹⁵

- b- Mesnevî'nin bazı insanların hidayetine bazılarının ise dalâletine sebep olması: "Mesnevî, Mısır'ın Nil'i gibidir. Sabredenlere içecek su, Firavun ve yandaşları için ise kan ve kederdir."¹⁶

Bu ifadelerle şu ayete atıfta bulunmaktadır: "Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rab'lerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise "Allah böyle misal vermekle ne kastediyor?" derler. Allah bu misal ile birçoklarını saptırır, yine onunla birçoklarını yola getirir; ancak bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz."¹⁷

Bu benzetme, bazı Mesnevî şarihleri tarafından neredeyse Kur'an ile eşleştirme noktasına kadar götürülmüş ve şöyle denmiştir: "Kur'an-ı Kerim için *esâtîru'l-evvelîn* (eskilerin masalları) hezeyanını edenler olduğu gibi, Mesnevî için de kurt-tilki masalları diyenler vardır. Kur'an'dan dolayı çok insan hidayete erdiği, çok insan da dalalete düştüğü gibi Mesnevî'den dolayı da çok insan hidayete ermiş, çok insan da dalalete düşmüştür. Nitekim Sâhib-i Ârifi şöyle diyor: Kur'an gibi bizim Mesnevî de bazılarını hidayete bazılarını ise dalalete sevk eder."¹⁸

c- Mesnevî'nin yazı ile tesbiti ve korunması: Mevlânâ, Mesnevî'yi yazı ile tesbiti ve korunması bakımından da Kur'an'a benzetir ve der ki: "Mesnevî, kerim ve salih kâtipler eliyle yazılmıştır. O kâtipler, temiz olanlardan başkasının ona dokunmasına izin vermezler. Âlemlerin rabbi tarafından indirilmiştir. Ona ne önünden ne de arkasından batıl bulaşır."¹⁹

Bu ifadeleri ile Mevlânâ şu ayetlere atıfta bulunmaktadır: "Bu kitap, pek değerli, şerefli bir Kur'an'dır. O iyi korunmuş bir kitapta, Levh-i mahfuzdadır. Ona, temiz olanlardan başkaları dokunamaz."²⁰ "Hayır! Öyle yapma! Çünkü o ayetler öğüttür, uyarıdır. İsteyen ders alır. O ayetler şerefli yüce ve tertemiz sahifelerde, iyilik timsali çok değerli kâtiplerin elleriyle yazılıdır."²¹ "Kendileri-

¹⁵ Taberî, İbn Cerîr, *Câmu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru Hecer, Kahire, 2001, XVII, 299.

¹⁶ Rumi, *a.g.e.*, I, 3.

¹⁷ Bakara, 2/26.

¹⁸ Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, I, 35.

¹⁹ Rumi, *a.g.e.*, I, 3.

²⁰ Vakıa, 56/79.

²¹ Abese, 11-16.

ne gelen bu şanı yüce dersi inkâr edenler elbette cezadan kurtulamazlar. Hâl-buki o eşsiz ve pek kıymetli bir kitaptır. Öyle bir kitaptır ki batıl ona ne önünden, ne ardından, hiç bir taraftan yol bulamaz. (Tam hüküm ve hikmet sahibi, bütün hamdlerin ve övgülerin sahibi) o Hakîm ve Hamîd tarafından indirilmiştir.”²²

Söz konusu ayetlere yapılan bu atflar, Mesnevî’yi Kur’ân’a benzetme çabasını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu gerçeği Tâhiru’l-Mevlevî, ilgili bölümde yaptığı şu açıklama ile daha açık bir şekilde ifade etmiştir: “Mesnevî de ilham yoluyla cânib-i Hak’dan nâzil olmuştur. Hüsâmeddin Çelebî ve şimdiye kadar istinsah-ı Mesnevî hizmetinde bulunan sâlih kâtipler eliyle yazılmış ve her yerde yüksek ve muhterem tutulmuştur. Taharet ve salah erbabından maadasının ona teması, yani mütalaası ile dinlenmesinden feyz-i marifet alması kâbil değildir.”²³

Mesnevî’ye batıl bir şeyin bulaşmaması konusunda ise Tâhiru’l-Mevlevî şöyle der: “Cânib-i İlâhîden vahy-i münzel olan Kur’an-ı Kerim, nasıl avn-ı samedanîden ise, onun evvelinden de sonundan da bâtil zuhûruna imkân ve ihtimal yoksa Mesnevî de öyledir. İlâm-i Rabbânî eseridir. Kendisinden sapıklık zuhûruna imkân yoktur. Hatta iptali ve tahrifi de kâbil değildir. Nitekim yedinci cild nâmiyle bir ilave yapılmış ve âlim bir mevlevî şeyhine şerh ettirilmişse de umumun makbulü olamamış, Mesnevî’nin safvet-i asliyesi bozulmuştur.”²⁴

Mesnevî’ye yapılan bu övgüler Mevlânâ ile münhasır kalmamış onun takipçisi olan-olmayan pek çok mutasavvıf ve âlim tarafından da olduğu gibi kabul görmüş hatta daha ileri noktalara götürülmüştür. Mesela Abdurrahman Câmî’nin Mesnevî hakkında şöyle dediği nakledilir:

*Mesnev-i mevlev-i ma’nevî Hest Kur’an der zebân-ı pehlevî
Men çe gûyemvasf-i ân âli cenâb Nist peygamber veli dâred kitâb*

(Mevlânâ’nın Mesnevî-i Manevî’si Farsça Kur’andır. Ne diyebilirim ki, o yüce insanı vasfetmek için?! Peygamber değildir, fakat kitabı vardır.)²⁵

Bu beyitleri duyan Abdurrahman Leknevî, Câmî’nin *Nist peygamber veli dâred kitâb* mısraına nazire olarak *hest peygamber bebîn dâred kitab* (Peygamberdir, bak kitabı var!) der. Hazır olanlardan biri “Mesnevî-i Ma’nevî’ye Kur’an ıtlakı

²² Fussilet, 41/42.

²³ Tâhiru’l-Mevlevî, a.g.e., I, 38.

²⁴ Tâhiru’l-Mevlevî, a.g.e., I, 38.

²⁵ Konuk, Ahmed Avnî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Kitapevi, İst., 2006. I, 34.

cay-ı teemmüldür.” deyince Leknevî “Kur’an-ı Azîmu’ş-Şân ile Mesnevî-i Şerîf arasında Arabî ve Farisî olmaları dışında sadece on fark vardır.” der ve o farkları sıralar. Görüldüğü gibi Leknevî, Mevlânâ’yı zamanın peygamberi olarak nitelendirmektedir.²⁶

Mesnevî’yi Kur’an’a benzetme hatta onunla eşleştirme gayretlerinden biri de Ahmed Avnî Konuk’un mucize oluşu bakımından Mesnevî’yi Kur’an’a benzetmesidir. Konuk, Kur’an’ın mucize oluşu ile ilgili “De ki: “Yemin ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur’ân’ın benzerini yapmak için bir araya toplansalar, hatta birbirlerine destek olup güçlerini birleştirseler bile, yine de onun gibi bir Kitap meydana getiremezler.”²⁷ ayetini aktardıktan sonra şöyle der: “Hz. Mevlânâ’dan sonra efrâd-ı insaniyyeden hiçbir ferde ayıklık kudreti ile beraber, o halet-i mahviyet u istiğrak nasib ve bu mertebe ulûm-i aklî ve naklî’nin ihatası ve müşahadat-i keşfî ve vicdanî müyesser olmamıştır ki, Mesnevî-i Şerîf’in mislini söyleyebilsin.”²⁸

Hüsammeddin Çelebi’nin Mesnevî’nin hazırlanış süreci hakkında yaptığı şu değerlendirme ise Kur’an’ın nüzul süreci ve fetret-i vahiy olarak bilinen vahyin kesilmesi olayını hatırlatmakta ve bu bakımdan da Mesnevî’yi Kur’an’a benzetme çabasını açıkça ortaya koymaktadır: “Ben Mesnevî’yi yazarken Cenab-ı Mevlânâ hiçbir kitaba müracaat etmezdi, bir yer de oturmazdı ve eline kalem almazdı. Nerede hatırlarına gelirse orada söyler ve ben derhal zabt ederdim. Hatta yazmaya bile yetişmez idim. Bazen geceli-gündüzlü birkaç gün söylerdi, bazen aylarca meşgul olmazlardı. Bir zaman iki sene fasıla verdiler, bu müddet zarfında hiçbir şey söylemediler.”²⁹

II. HÜSAMMEDDİN ÇELEBİ VE MESNEVÎ’NİN HAZIRLANIŞ SEBEBİ

Mevlânâ, Mesnevî’yi Hüsammeddin Çelebi’nin isteği üzerine hazırladığını söyler ve övgü dolu sözlerle ondan bahseder. Hüsammeddin Çelebi hakkında şunları söyler: “Efendim, dayanağım, bu gün ve yarınımın azığı, ariflerin önderi, hidayet imamı, fakirlerin yardımcısı, kalplerin efendisi, Allah’ın halk

²⁶ Konuk, a.g.e., I 35.

²⁷ İsrâ, 17/88.

²⁸ Konuk, a.g.e., I, 37.

²⁹ Konuk, a.g.e., I, 30.

arasındaki emaneti, asfiya nezdindeki kayıp cevheri, gökte ve yerdeki hazinelerinin anahtarı, zamanın Beyazid-i Bistâmîsi ve Cüneyd-i Bağdâdîsi...³⁰

Bu ifadeler, bir hocanın öğrencisi, bir şeyhin müridi için söyleyebileceği sözlerden ziyade öğrencinin, hocası müridin, şeyhi için söyleyebileceği sözlerdir. Nitekim Tâhiru'l-Mevlevî bu sözlerden Hüsammeddin Çelebî'nin kutub olduğu ve arzın idaresinin ona verilmiş bulunduğu sonucunu çıkarmıştır.³¹

III. MESNEVÎ'NİN TE'LİF SEBEBİ

Mevlânâ, Mesnevî'yi Hüsammeddin Çelebî'nin talebi üzerine hazırladığını söyler. Bu durumu şöyle ifade eder: "Allah Teâlâ'nın zayıf kulu ve ilahî rahmete muhtaç Muhammed b. Muhammed b. Huseyn el-Belhî der ki: İlginç ve nadir bulunan meseleleri, parlak sözleri, aşikâr delilleri ihtiva eden; zahidlerin yolu, âbidlerin neşe kaynağı, lafzı az manası çok olan Mesnevî'yi, ruhum mesâbesinde olan, bu gün ve yarınki azığım, efendim ve dayanağım Hüsammeddin Çelebî'nin talebi üzerine tanzim ettim."³²

B. İSLAM DÜŞÜNCESİ VE MESNEVÎ DEĞERLENDİRMELERİ

Mesnevî'nin Arapça dîbâcelerinde göze çarpan ilk konu, Mevlânâ'nın kutsiyet derecesindeki değerlendirmeleridir. Kutsiyet ifadesini kullanıyoruz, çünkü söz konusu yerlerde hiçbir şekilde hata ihtimalinden, ima yoluyla olsa bile, söz edilmediği gibi Mesnevî, Kur'an'a mahsus olarak kabul edilen bazı özelliklerle tavsif edilmektedir. Oysa genel teamüle göre, beşer ürünü olması hasebiyle hata olma ihtimali göz önünde bulundurulur ve hem okuyucudan hem de Allah'tan af dilenir.

Bu yönüyle baktığımızda yani kendi kitaplarını takdim ve değerlendirmede başta Mevlânâ olmak üzere bazı âlimlerin özellikle de tasavvuf ehlinin farklı bir tutum içinde olduğunu görüyoruz. Bu durumdan, o âlimlerin kitapta ki başarı ve güzelliği kendilerine nisbet ettikleri ve dolayısıyla da aslında kendilerini övdükleri gibi bir değerlendirme çıkıyorsa, doğru bir değerlendirme olmaz. Çünkü bahsi geçen âlimler, kitaplarından övgü ile söz ettikleri halde, kendilerinin acizliklerini ve Allah'a muhtaç oluşlarını ifade etmekten de geri durmuyorlar. Mesela Mevlânâ, kendisi hakkında şu ifadeleri kullanır: "Zayıf ve

³⁰ Rûmî, a.g.e., s. 3-4.

³¹ Tâhiru'l-Mevlevî, a.g.e.,I, 46.

³² Rûmî, a.g.e., s. 4.

Allah'ın rahmetine muhtaç bir kul olan Muhammed b. Muhammed b. Huseyn el-Belhî der ki..."³³

Öyleyse bunun başka bir sebebi olmalıdır. Bu yaklaşımı, söz konusu âlimlerin Allah, kâinat ve insan anlayışı dışında başka bir şeyle izah etmek mümkün görünmemektedir. Bu anlayış her şeye olduğu gibi, onların kendi eserlerine olan bakışını da diğerlerinden farklı kılmaktadır. Onlar, kitapları hakkında tevazu yapamazlar, çünkü o kitaplar onların çabaları ve iradeleri ile değil, Allah'ın lütuf ve ilhamı ile varlık alanına çıkan eserlerdir. Dolayısıyla da hakikatte kendilerinin olmayan bir eser hakkında mütevazı davranmaları onlar açısından doğru olmaz. Dolayısıyla "Mesnevî-i Şerif'deki maani ve hakâik âlemlerinin mürebbisi olan Hak Teâlâ cânibinden indirilmiştir. Mesnevî-i şerif dahi Kur'an-ı Kerim'in esrarını hâvî olduğundan kezalik levh-i mahfuzdan, melaike-i berere elleriyle yazılıp Hz. Mevlânâ'nın kalb-i şerifine inzal ve ilkâ olunmuştur."³⁴ şeklinde düşünen birisinin Mesnevî'de hata ihtimalinden söz edebilmesi mümkün değildir.

Mesnevî ya da başka bir kitabı – sadece mana bakımından olsa bile – Allah'a nisbet etmek, ancak üst çerçeve olarak Allah, kâinat ve insan tasavvuru, dar daire de ise vahiy, özellikle de ilham anlayışı ile izah edilebilir.

Kesb ve çalışma olmadan Allah'ın kalbe atmasıyla oluşan bilgi³⁵ anlamına gelen ilhamın varlığı konusunda İslam uleması arasında neredeyse hiçbir tartışma yoktur. İlhamın bir bilgi kaynağı olduğu ittifakla kabul edilen bir konudur. Nitekim Peygamberlerin dışında vahiy yoluyla bilgi geldiğine dair pek çok ayet ve hadis mevcuttur. İşte onlardan bir kaç:

"Kendisini emzirmesi için Musa'nın annesine vahiy ettik."³⁶

"Bana ve resulüme iman edin, diye havarîlere vahiy ettik."³⁷

"Ve Rabbin, bal arısına, dağlarda, ağaçlarda ve çardak kurulan yerlerde kovan yapın diye vahiy etti."³⁸

³³ Rûmî, a.g.e.,s. 3.

³⁴ Konuk, a.g.e.,I, 61.

³⁵ el-Kâşânî, Abdurrezzak, Istilahâtü's-Sûfiyye, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1192. s. 298.

³⁶ Kasas, 28/7.

³⁷ Mâide, 5/111.

³⁸ Nahl, 16/68.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkar (takva) haramlardan sakınırsanız, Allah size hakkı batıldan ayırt edecek bir anlama gücü verir, günahlarınızı örter ve sizi affeder."³⁹

Buhârî'de geçen bir rivayete göre Hızır Musa'ya şöyle demiştir: "Allah, bana öyle bir ilim verdi ki sen onu bilmezsin. Sana da öyle bir ilim verdi ki onu ben bilmem."⁴⁰

Görüldüğü gibi bu konuda tartışma konusu olan, bir bilgi kaynağı olarak ilhamın varlığı değil, delil olup olmadığıdır. İslam ulemasının ilham karşısındaki tavrı üç şekilde olmuştur:

- 1- İlhamın delil olduğunu reddedenler
- 2- İlhamın delil olduğunu savunanlar
- 3- Bu iki görüşü aşırı bulup orta yolu tercih edenler

Akıl ve duyularının dışında bir bilgi kaynağının olup olmadığı meselesi, öteden beri tartışılan temel bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelam ve felsefe uleması konuyu ulûhiyet, nübüvvet ve meâd kavramları bakımından, usul uleması şer'î bilgi kaynakları bakımından, tasavvuf ehli ise insan - Allah ilişkisi bakımından ele almışlardır.⁴¹

Bilindiği kadarıyla ilhamın dinî konularda bilgi kaynağı olamayacağını söyleyen ilk Sünnî kelâmcı EbûMansûr el-Mâturidî'dir. Ebu'l-Muîn en-Nesefî ve Necmeddin en-Nesefî gibi Mâturidî kelâmcıları ilhamın kesin bilgi kaynağı oluşturamayacağına dikkat çekmişlerse de Fahreddin er-Râzî, İbn Haldun, İbnü's-Salâh, Şevkânî, Zebîdî, Şehâbeddin el-Âlûsî gibi âlimler, takva sahibi bazı kimselere gelen ilhamın geçerli bir bilgi kaynağı olabileceği görüşüne meylenmişlerdir. İlham, Allah veya melek tarafından kalbe ulaştırıldığı için en doğru bilgi olup kesin delil kabul edilebilir. Başta sûfîler olmak üzere İbn Sînâ, Abdulkâdir el-Bağdâdî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, İbn Haldun, Haydar el-Âmulî gibi âlimler bu görüştedir.⁴²

İlhamla amel etmeye karşı olan bazı usul âlimleri işi daha ileri boyutlara taşımışlar. Mesela Serahsî şöyle bir bilgi nakletmektedir: "Bazıları ilhamın bağ-

³⁹ Enfâl, 8/29.

⁴⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, el-Câmiu's-Sahîh, Dâr-u Tavkî'n-Necâh, basım yılı ve tarihi yok. III, 89.

⁴¹ Karadâvî, Yusuf, Mevkifu'l-İslam mine'l-İlham, Mektebetu Vehibe, Kahire,1994.s. 15.

⁴² TDV İslam Ansiklopedisi İlham maddesi, XXII, 98.

layıcı bir delil olduğunu düşünen kimselerin rivayetlere dair yaptıkları şahitliğin kabul edilemeyeceğini söylemişler. Çünkü o konuda da ilhamı esas alabilir.”⁴³

Orta yolu tercih edenler ise ilham ile amel etmeyi şu şartlara bağlamışlar:

- 1- Konu ile ilgili şer’î bir delilin bulunmaması.
- 2- Mubah alanla ilgili olması; farz, sünnet, haram ve mekruh gibi alanlarla ilgili olmaması.⁴⁴

Başta tasavvuf ehli olmak üzere bazı âlimlere göre ise ilham, bağlayıcı bir delildir. Mesela Usulcü el-Leknevî, Hanefî fakih İbn Hümmam ve onun gibi ilhamın delil olamayacağını düşünenlere şöyle cevap verir: “İlham, Allah’tan ve Muhammedî ruhtan olduğuna göre onda bir şüphenin olması söz konusu olamaz. İlhamı dayalı bilgi, zanna dayalı bilgiden daha kesin bir bilgidir. Ne yazık ki, bunun gibi insanlar ilmin bir kaynağını kurutuyorlar... Aslında Muhyiddin b. Arabî, Abdulkadir Geylanî, Sehl et-Tusterî, EbûYezîd Bistamî ve Cüneyd el-Bağdadî gibi evliyanın makamlarını ve keşiflerini düşünsen, anlarsın ki ilham hak, hak, hak. Ona şüphe bulaşma ihtimali yoktur.”⁴⁵

İlhamın delil ve bağlayıcı olması konusunda ön safta yer alanlar, elbetteki sufiyye taifesidir. Onların Allah, insan ve kâinat tasavvurları farklı olduğu gibi vahiy ve ilham anlayışları da farklıdır. İlhamın velayet makamının bir sonucu olduğuna inanan tasavvuf ehline göre velayet, bu ümmetin bekası ve dinin himayesi için zaruridir. Çünkü velayet, Allah’ın ayetlerinin zuhuru ve Hz. Muhammed’in nübüvvetinin bekası için gereken burhanlardandır ki buna “müşahede burhanı” denir.⁴⁶

Tasavvuf ehline göre Hz. Muhammed’in (s) vefatı ile birlikte sadece teşrîî vahiy kesilmiştir. Fakat Allah Teâlâ’nın gizli konuşması – ki vahiy kelimesinin bir anlamı da gizli konuşmadır – sonsuza kadar devam etmektedir. Ancak bazıları, bunun farkındadır, bazıları ise değildir.⁴⁷

⁴³ Serahsî, Muhammed b. Ahmed, Usûlu’s-Serahsî, Daru’l-Kitab el-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 373.

⁴⁴ Karadavî, a.g.e.,24.

⁴⁵ el-Leknevî, Muhammed b. Nizam, Fevâtihu’r-Rahemût, Dâru’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2002, II, 411.

⁴⁶ el-Câbirî, Muhammed Âbid, Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı, Kitapevi Yayınları, İst., 1999, s. 443.

⁴⁷ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak dini Kur’an Dili, Eser Neşriyat, İst. 1979, VI, 4258.

İbn Arabî bu konu ile ilgili olarak şöyle der: “Âlimlerin elinde naklî burhanlar ve aklî hüccetler bulunmaya devam ettiği müddetçe müşahedeye dayanan burhan da veliler ve Allah’ın seçkin kulları elinde bulunmaya devam edecektir. Allah Teâlâ, Nebevî burhanı günümüze kadar bâkî kılmıştır.”⁴⁸

İbn Arabî, usulcülerin dört bilgi kaynağından biri olan kitap kaynağına irfanî bir boyut kazandırır. Ona göre kitap Hz. Muhammed’de bölüm bölüm ve Arapça olarak indirilen Kur’an’dan ibaret değildir. Kitap, aynı zamanda Allah’ın, kullarının kalbine vasıtasız olarak indirdiği vahyi de kapsayan bir kavramdır. Buna göre nassa dayalı teşrî’ (yasama) olduğu gibi kalbe dayalı teşrî’ de vardır. Mü’minin kalbi teşrî’ yeteneğine sahip bir kitaptır.⁴⁹

Bu yaklaşımlarıyla mutasavvıflar, vahiy ve ilham hakkında çok farklı bir anlayış ortaya koyarken, insanın da tabii ve evrensel bir vahiy imkânına sahip olduğunu teslim ediyorlar. Onlara göre insan bu özellikte olan bir varlıktır. İbn Arabî’ye göre “vahiy insanî nefsin zatından çıkar ve onun derinliklerinden yayılır. Vahiy sürekli olarak cüz’î nefislere sereyan eden onlarla birleşmiş olan küllî ruhun bir feyzidir. Keşif sahibinin keşfi, kendi ağacının meyvesidir.”⁵⁰

Tasavvuf ehlinin bu konuda diğer düşünce ekollerine mensup âlimlere göre daha rahat ve daha cüretkâr olduklarını müşahede ediyoruz. Kimi zaman onlar için ilhamla vahiy, peygamber ile veli arasındaki farkın çok da önemi yoktur. Mesela iyi bir İbn Arabî takipçisi olan İsmail Hakkı Bursavî’ye göre vahiy ve ilham aslında aynı şeydir. Peygamberler için vahiy, veliler için ise ilham kelimelerinin kullanılmış olması saygıdan dolaydır.⁵¹

Buna benzer bir ifadeyi Mevlânâ da kullanır: "Derler ki Mustafa ve diğer peygamberlerden sonra vahiy inmez. Neden inmesin ki? Tabii ki iner, fakat ona vahiy demezler." ⁵²

Mevlânâ’nın vahiy ve ilham anlayışını İrec Rızâî şöyle açıklar: “Mevlânâ, şeriat ehli nezdinde esasta birbirinden farklı olan *vahiy ve ilham kavramlarını aynı anlamda kullanır*. Bu konuda benzeri daha önce görülmemiş bir şekilde cesur

⁴⁸ İbn Arabî, Muhyiddîn, el-Futûhâtü'l-Mekkîyye, Dâru’s-Sadr, Beyrut, trsz.,I, 117.

⁴⁹ Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, Hâkezâ Tekelleme İbn Arabî, el-Hey’e el-Mısriyye el-Âmmeli'l-Kitâb, Kahire, 2002, s. 221.

⁵⁰ Afîfî, Ebu'l-Alâ, Füsûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, İz Yayıncılık, İst. 2006, s. 187.

⁵¹ el-Bursavî, İsmail Hakkı, Tefsîru Ruhî'l-Beyân, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, VIII, 285.

⁵² Rızâî, İrec, Vahy-u İlham ve Meratib-i Ân der Mesnevî-i Molevî, Edebiyat ve İnsanî İlimler Fakültesi Dergisi (Tebriz Üniversitesi), Yıl: 46, Sonbahar Sayısı, s. 33.

davranarak vahiy ile ilham arasında esasta bir fark bulunmadığını söyler. Ona göre tasavvuf ehli de böyle düşünüyor, fakat Hallac ve benzerlerinin başına gelenlerden korktukları için bunu açıkça söylemediklerini belirtir.”⁵³

Mevlânâ’yı insan-ı kâmil vasfı ile niteleyen İrec Rızaî, onun sözlerinin hevâ-heves eseri değil, İlâhî ilham eseri olduğunu ifade eder. Zira insan-ı kâmil, Hak’da fânî olduktan sonra ondan sadır olan sözler, kendisinden değil Hak’dandır. İnsan-ı kâmil, Rabb’in ağzındaki ney gibidir. Neyden çıkan ses, kendisinden olmadığı gibi, insan-ı kâmilin söylediği sözler de kendisinden değildir. Üstelik kendisi bunun farkında değildir.⁵⁴

Bu bilgilerden anlaşılıyor ki, Mevlânâ’nın, Mesnevî’ye yaptığı övgüler ve Kur’an’la kurduğu paralelliklerin sebebi söz konusu vahiy ve ilham anlayışında aranması gerekir. Zira Mevlânâ’nın bu boyutu o kadar ileri bir noktadadır ki, bazı tasavvuf tarihçileri onu bu konuda birinci sırada görmektedirler. Mesela Annemarie Schimmel der ki: “Müslüman mistiklerin arasında ilhama dayanan bir yazar varsa oda kesinlikle Celaleddîn’dir. Şiirlerinin büyük bölümünü vecd içinde iken yazdırtmış olduğu söylenir.”⁵⁵

Gerek Mevlânâ’nın dîbâcelerdeki sözleri gerekse ulemanın Mesnevî hakkındaki görüşleri, Mesnevî’yi pek çok düzeyde Kur’an’a benzetme hatta onunla denk görme çabalarını açıkça ortaya koymaktadır. Bize göre bu değerlendirmeler, yukarıda kısaca bahsettiğimiz tasavvuf ehlinin vahiy ve ilham anlayışının bir sonucudur. Başka şekilde, hele hele klasik İslam anlayışı ile izah etmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Füsûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, İz Yayıncılık, İst. 2006.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâr-u Tavkî'n-Necâh, basım yılı ve tarihi yok.

Bursavî, İsmail Hakî, *Tefsîru Ruhi'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, Kitapevi Yayınları, İst., 1999.

⁵³ Rızâî, a.g.e., s. 33.

⁵⁴ Rızâî, a.g.e., s. 30-31.

⁵⁵ Schimmel, Annemarie, *İslam'ın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İst. 1999, s. 333.

- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid, *Hâkezâ Tekelleme İbn Arabî*, el-Hey'e el-Mısriyye el-Âmmeli'l-Kitâb, Kahire, 2002.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *el-Futûhâtu'l-Mekkîyye*, Dâru's-Sadr, Beyrut, trsz.
- Karadâvî, Yusuf, *Mevkifu'l-İslam mine'l-İlham*, Mektebetu Vehibe, Kahire, 1994.
- Kâşânî, Abdurrezzak, *İstilahâtu's-Sûfiyye*, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1192.
- Konuk, Ahmed Avnî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Kitapevi, İst., 2006.
- Leknevî, Muhammed b. Nizam, *Fevâtihu'r-Rahemût*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Rızâî, İrec, *Vahy-u İlham ve Meratib-i Ân der Mesnevî-i Molevî*, Edebiyat ve İnsanî İlimler Fakültesi Dergisi (Tebriz Üniversitesi), Yıl: 46, Sonbahar Sayısı.
- Rumî, Mevlânâ Celaleddin Muhammed, *Mesnevi-i Ma'nevî*, Reynold Nicholson nüshası, Gencine-i Nasır, Tahran, trzs.
- Schimmel, Annemarie, *İslam'ın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, Kabalacı Yayınevi, İst. 1999.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Usûlu's-Serahsî*, Daru'l-Kitab el-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Taberî, İbn Cerîr, *Câmu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru Hecer, Kahire, 2001.
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Selam Yayınları, Konya, 1971.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst. 1979.